

Уніфікація як спосіб

співвідношення і узгодженості внутрішньодержавного і міжнародного права



Н. М. Оніщенко

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Сучасні процеси праводержавотворення в Україні актуалізують проблему співвідношення та узгодженості внутрішньодержавного і міжнародного права. Серед окремих способів (засобів) вищезазначених процесів (відсилання, рецензія, створення спеціального правового режиму тощо) відповідне місце займає уніфікація.
Ключові слова: внутрішньодержавне право, міжнародне право, уніфікація, локальна уніфікація, відомча уніфікація, універсалізація.

Сьогодні особливо актуальна проблематика співвідношення та узгодженості внутрішньодержавного і міжнародного права. Це актуалізується у зв'язку з тим, що однією з першочергових задач теоретичного правознавства є вироблення певних рекомендацій щодо практичної реалізації взаємовідповідності внутрішньодержавного і міжнародного права.

Гармонізація національних законодавств здійснюється у двох основних

напрямах – внутрішньої та міжнародної гармонізації. У першому випадку забезпечується гармонізація трьома шляхами: а) узагальнення правових приписів в окремих країнах, що призводить до створення національних правових систем; б) гармонізація окремими країнами законодавства шляхом прийняття нормативних актів на основі урахування законодавства інших країн; в) гармонізація окремими країнами чинного законодавства шляхом сприйняття або відображення міжнародних угод.

При міжнародній гармонізації зближення національних законодавств здійснюється в межах країн, які належать до однієї правової сім'ї чи до єдиного наддержавного об'єднання (наприклад, ЄС тощо).

Розвиток і ефективність співвідношення у площині норм права досягаються тільки тоді, коли є внутрішня узгодженість складових елементів, в т. ч., і перш за все, – самих норм права. Колізії та неузгодженість правових норм призводять до порушення системності правового регулювання і знижують його ефективність як у масштабах країни, так і в міжнародному світовому правопорядку [1]. У внутрішньодержавному праві необхідно, щоб всі норми права відповідали чинній Конституції. Ця система норм права повинна бути стрункою, внутрішньо узгодженою, придатною для їх існування і успішного функціонування. Без такої узгодженої системи неможливе успішне здійснення функцій права, забезпечення регулятивного впливу його норм на суспільні відносини.

Ще раз наголосимо: серед багатьох актуалізованих проблем сьогодення – співвідношення [2] і узгодженість [3] внутрішньодержавного і міжнародного права посідають одне з центральних місць. Це легко пояснити, враховуючи останні політичні події та правові реалії. Зокрема процес асоціювання з ЄС потребує сьогодні від наукової спільноти виваженого і професійного розгляду, конструктивних, наближених до практики напрацювань. Беззаперечно, що потрібно створити передумови до підготовки законодавчого поля щодо входження України до ЄС.

Серед найбільш ефективних таких способів – уніфікація національних законодавств, за допомогою якої створюються однотипні, стандартні правові норми, що одноманітно регулюють суспільні відносини або відтворюють засади для знаходження їх спільності. Однотипне правове регулювання відносин підвищує

їх ефективність та попереджає юридичні колізії. Досить важливою складовою цього процесу є уніфікація.

У науковій літературі зустрічаються доволі різні визначення уніфікації законодавства: як процес «регулювання в межах одного правового інституту і поширення дії норм, що раніше призначалися для регулювання визначеного кола відносин» [4]; як тенденція, що знаходить вираз «в об'єднанні, укрупненні нормативних актів» [5]. Під уніфікацією розуміють також «усунення розбіжностей в регулюванні визначених відносин» [6]. Існує думка, що уніфікація – це «процес вироблення єдиних (уніфікованих) правових норм для тотожних відносин, незалежно від того, в яких правових формах такий процес здійснюється» [7]. Цікавою є точка зору проф. О. Ющика щодо визначення уніфікації: це процес приведення державою існуючого права до єдиних засад, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин [8]. Наведені визначення точно характеризують суть явища, що розглядається. Однак вони не позбавлені недоліків. Не слід ототожнювати поняття уніфікації виробленням однакових норм, розрахованих на подібні відносини. Процес уніфікації значно ширший, складніший, тому слід розглядати його як своєрідну науку узагальнення і єднання структур механізму правової регламентації. Його змістовні витоки формуються у свідомості законодавця як потреба вироблення уніфікованих правових моделей у визначених галузях законодавства. Проводяться порівняння найбільш оптимальних шляхів врегулювання однотипних відносин з урахуванням їх спільних властивостей і якостей як у внутрішньому, так і міжнародному праві. І лише потім розробляються правоположення з конкретних проблем. У цьому полягає суть процесу уніфікації. Втім, досить часто своє завершення вона

одержує у формі технічного оформлення або у вигляді окремого нормативного акта, чи структурного змісту відповідних розділів кодексів, положень, статутів тощо.

Отже, уніфікація має двоєдину спрямованість. Вона не тільки виробляє загальні правоположення з тих чи інших подібних проблем соціального розвитку, а й забезпечує грамотну техніко-формалізовану обробку вже прийнятих уніфікаційних положень, тобто систематизацію. Формулювання загальних норм – лише частина цього процесу, що є юридичною основою уніфікації. Такі норми можуть бути дефініціями, деклараціями, нормами-принципами, загальними дозволами, загальними заборонами тощо. Основна їх властивість – загальність – розуміється так, що відповідне нормативне положення є вихідним і спрямовуючим правовим началом на певному етапі суспільних відносин. Підтвердженням можуть бути чисельні норми, декларації прав і свобод людини і громадянина. Останні, наприклад, містять загальне посилення – дозвіл на тимчасове обмеження прав і свобод людини та громадянина у разі ведення надзвичайного стану на підставі та в межах, передбачених законом.

Уніфікація – це сукупність способів однакового врегулювання тих чи інших сторін соціальних відносин. Її основною внутрішньою властивістю саме і є єдність. Названі явища нерозривно пов'язані між собою. Уніфікація сприяє синхронній дії всіх структурних елементів системи законодавства, зміцнює їх взаємозумовленість. Монолітність системи, у свою чергу, виступає юридичною основою уніфікації законодавства, потреба в якій має періодичний характер, залежно від інтенсивності та нагромадження нормативного матеріалу. Уніфікація не повинна бути заангажованою на специфіку суспільних відносин, диференційований підхід до їх регламентації. Наявність у цих відносинах – спільних властивостей і граней, їх системна єдність

одночасно припускає цілісне, уніфіковане врегулювання. Ефективність такого підходу вбачається у тому, що уніфікація, по-перше, створює низку переваг законодавчого характеру (зменшує обсяг нормативного матеріалу, виключає елементи його дублювання), по-друге – полегшує застосування правових приписів на практиці (в т. ч. міжнародній).

Процес уніфікації відбувається в межах усієї правової системи, а не щодо окремих її складових частин чи структур. Його життєздатність залежить від рівня систематизації. Хоча, як уже зазначалося, ці категорії взаємозалежні, проте систематизація постійно виступає як провідний елемент. Її активність породжує диференціацію правової матерії, а отже, і потенційну потребу в уніфікації. Іншими словами, систематизація законодавства – це такий складовий елемент, який породжує об'єктивну потребу в уніфікації [9]. Разом з тим не слід думати, що послаблення процесу диференціації зупиняє уніфікаційний цикл. Під уніфікацію можуть підпадати і соціально-правові відносини, яких не торкнулася диференціація.

До того ж, уніфікація здатна переміщуватися («вплітатися») у внутрішні прошарки законодавства й набувати розвитку всередині окремих структурних елементів, тобто змінювати рівень і сферу впливу. Звідси деяка своєрідність шляхів здійснення уніфікації. Найпростіший з них передбачає вироблення генеральних розпоряджень, які враховують специфіку кількох різних суспільних відносин. Такі положення, як правило, мають міжгалузевий характер і акумулюють у собі загальні принципи регламентації подібних явищ у різних галузях законодавства. Інший шлях уніфікації лежить у площині інституціональних перетворень. Він охоплює сферу дії одного чи кількох правових інститутів певної галузі, які прагнуть усунути розбіжності законодавчого врегулювання подібних відносин і, врешті-решт, виробити загальні

правила такого врегулювання при збереженні самостійності кожного з них.

Перший варіант найбільш прийнятний: уніфікації піддається широке коло соціально-правових явищ, що завжди бажано.

Уніфікація може здійснюватися на рівні субінституту або підгалузей. В окремих випадках процес має змішаний характер, коли під його вплив підпадають правові положення різних галузей законодавства, в результаті чого приймаються єдині правові акти спеціалізованого універсального змісту.

Отже, процес уніфікації охоплює всі структурні ланки системи законодавства і є неперервним щодо різних виникаючих потреб із сфер суспільного життя. Його застосування в різних частинах законодавчого масиву багато в чому визначається наявністю попередніх умов уніфікації і технікою її здійснення. До таких умов слід віднести високий рівень систематизації законодавства, потребу в уніфікації правового матеріалу в певній галузі соціальних відносин, підвищену «щільність» функціональних взаємозв'язків між різними структурними елементами системи законодавства, їх суперечливість, уніфікабельність законодавства тієї чи іншої галузі.

Високий рівень систематизації є основною умовою. Необхідно зазначити, що вона безпосередньо впливає на рівневу характеристику уніфікації, тому що розшарування законодавства в результаті впливу процесу систематизації стосується різних його структурних прошарків. Тому в одних випадках уніфікуванню піддається правова матерія окремих нормативних актів, зміст яких поширюється на невелику, специфічну групу суспільних відносин усередині певної галузі. В інших випадках рівень уніфікації може досягати кодифікації нормативних актів, що регламентують галузеві суспільні відносини. Не виключений і більш високий рівень уніфікації – прийняття конституційних актів.

Потреба в уніфікації правового матеріалу в певній галузі соціальних відносин логічно випливає з першої умови та цілком залежить від неї. У прагненні законодавця до уніфікації є принаймні дві причини: потреба однакового економічного врегулювання однотипних суспільних відносин та бажання сконцентрувати вже існуючу множинність правового матеріалу в однойменній сфері, що створює деякі труднощі застосування його на практиці. Звідси й необхідність однакового упорядкованого врегулювання подібних суспільних процесів. Без мети матеріал не уніфікується, обов'язково повинна існувати потреба в уніфікації або уніфікація принаймні повинна бути бажаною, наприклад, мова може йти про конкретні важелі при зближенні національних правових систем. Отже, уніфікація зумовлюється двома чинниками. Поряд з об'єктивними, вона містить і суб'єктивні передумови: необхідність в уніфікації неодмінно повинна збігатися з бажанням законодавця в подібних діях. Якщо такий збіг є, то уніфікаційний процес, як правило, своєчасний та ефективний.

Як правило, погано піддаються уніфікації правові акти, пов'язані з регулюванням специфічно відокремлених суспільних відносин, що відображають індивідуальні можливості різних суб'єктів права (трудова відносини, відносини в галузі авторського права тощо).

Труднощі в уніфікації можуть мати й суто юридичний характер. Різноманітність правової матерії настільки велика, що вона не завжди піддається об'єднанню, хоча практична потреба в цьому очевидна. Може бути недосконалою і техніка уніфікації певної галузі законодавства, пов'язана з відсутністю досконалих правил здійснення подібних операцій.

Зважаючи на функціональну розмаїтість законодавства, виділяють загальну, локальну та відомчу види уніфікації.

Загальна уніфікація – центр усього внутрішньодержавного та міжнародного права,

інтеграційного процесу внутрішньодержавного та міжнародного права. Вона характеризується високим рівнем нормативних узагальнень, покликаних із максимальною повнотою врегулювати визначене коло суспільних відносин. У результаті такої уніфікації утворюються дві групи нормативних актів. До першої належать законодавчі акти, які є сукупністю загальних універсальних приписів, принципів та інститутів, що визначають особливості і завдання тієї чи іншої галузі законодавства. Їх формулюють і приймають вищі органи державної влади з питань, віднесених до загальнодержавної компетенції (Конституція, договори, декларації тощо).

До другої групи уніфікаційних актів рівня, що розглядається, належать кодекси, статuti, положення тощо, які теж мають кодифікаційний характер і регулюють важливі соціальні зв'язки у державі. При такій уніфікації законодавець прагне не просто механічно об'єднати діючі в межах країни окремі нормативні приписи, а переробити їх зміст, узагальнити і в одному зведеному акті подати стрункий, внутрішньо погоджений виклад єдиних правових приписів, які з максимальною повнотою регулюють визначену сферу суспільних відносин. Кодифікаційна уніфікація застосовується у багатьох галузях законодавства країни: трудовому, цивільному, шлюбно-сімейному, кримінальному, адміністративному праві тощо. Основою згаданого виду уніфікації є єдиний правовий акт загального призначення, в якому сформульовані загальні положення з питань державного, господарського, соціально-культурного будівництва, на яких базується все законодавство.

Локальна уніфікація враховує місцеву специфіку утворень районного, міського, обласного масштабу і знаходить свій вираз в єдиних рішеннях, постановках, правилах. Іноді така уніфікація має змішаний локально-відомчий характер.

У результаті відомчої уніфікації створюються єдині положення, інструкції, правила і рекомендації, які можуть бути загальними, локальними або адресуватися підприємствам окремих галузей виробництва. Різновидом документів відомчої уніфікації є ті, що виходять із конкретної установи чи організації (документи місцевого значення) і мають цільове призначення.

Видова гама процесу уніфікації виявляється у трьох формах: універсалізації, інтеграції і систематизації.

Правова універсалізація стосується внутрішніх первинних компонентів системи законодавства і полягає у виробленні таких загальних норм, які формують структурну основу однієї чи кількох галузей або інститутів та їх функціональну єдність. Ці норми притаманні, наприклад, інституту відповідальності, захисту честі й гідності громадян, інституту заробітної плати тощо. Універсальність тут розуміється не як всеосяжна властивість, а як типове різномірне родове явище. Від нього залежить ступінь ефективності, якості інтеграції та систематизації законодавства.

Інтеграція – вищий ступінь уніфікації законодавства в міждержавних відносинах. Вона виявляє себе, як правило, у різних міжурядових угодах із багатьох соціальних і господарських проблем та у прямих договорах між підприємствами в межах їх безпосередньої компетенції. Таке співробітництво, насамперед, передбачає вироблення загального політико-правового режиму регулювання відносин різних галузей економіки України із зарубіжними партнерами, а також забезпечує інтенсивну роботу внутрішньодержавного господарського механізму [10].

Інтегроване законодавство може мати і міжгалузевий характер внутрішньодержавного значення, але в обох випадках це не загальні приписи, а єдині нормативно-правові акти.

Систематизаційна форма уніфікації допускає два напрями: технічне узагальнення нормативного матеріалу (інтеграція) і переробку діючих правових актів, тобто усунення неузгодженостей і протиріч правового регулювання (кодифікація). У процесі кодифікації законодавства нормативні акти об'єднуються за галузями і зводяться у струнку, внутрішньо узгоджену систему.

Особливістю уніфікації є те, що вона має поетапний характер, а кожний з етапів має свої особливості і впливає на структурне формування системи законодавства конкретної галузі. Кожна фаза уніфікаційного розвитку характеризує, насамперед, правову політику держави на певному етапі, а також закріплює єдині форми та методи регулювання найважливіших суспільних відносин. Їх актуальність позначається на інтенсивності утворення уніфікованих приписів і, врешті-решт – на створенні єдиного галузевого законодавства, що характеризує основні параметри кожного окремого етапу (ступінь усупільнення, його рівень, тимчасові межі тощо). Поетапний розвиток пройшли практично всі галузі законодавства. Кількість етапів залежить від складності суспільних відносин, що регулюються, їх важливості для інших соціальних явищ.

Підводячи певні висновки, слід зазначити, що проблема уніфікації національних законодавств є складною і, відповідно, методика уніфікації продовжує обґрунтовуватися у юридичній літературі, а вчені-правознавці підходять до її вивчення, аналізу та відповідних рекомендацій.

Втім, насамкінець хочемо зазначити, що в кожній державі повинен бути створений досить чіткий механізм узгодження національного права з міжнародно-правовою системою. Справа в тому, що примат міжнародного права не може тлумачитися вельми прямолінійно в тому сенсі, що всі внутрішньодержавні норми знаходяться в «підкоренні» у норм міжнародного права. В цьому сенсі слід наголосити, що Конституція держави, яка втілює її суверенітет, не може автоматично бути «підкореною чи підпорядкованою» нормам міжнародного права, міжнародним договорам, що укладені державою з іншими членами світової спільноти. Зрозуміло, що означені проблеми вимагають сьогодні від наукового осередку ретельного вивчення, обговорення, відповідного толерантного дискусіювання з метою утвердження ідеалів світового порядку.

Крім того, слід мати на увазі, що Верховна Рада України під час прийняття Конституції України не встановила чіткого і однозначного розуміння примату норм міжнародного права стосовно внутрішнього права, що створює певні складнощі щодо імплементації міжнародного права. Аналізуючи співвідношення міжнародного і внутрішнього (національного) права, в т. ч. питання ієрархії правових норм, в літературі обґрунтовано, на нашу думку, пропонується внести зміни до ст. 9 Конституції України для приведення її нинішньої редакції до визнаних міжнародною спільнотою правових стандартів.

Список використаної літератури

1. Курс лекцій з питань законотворчості : навч. посіб. – К. : МП «Леся», 2011. – С. 136.
2. *Куньч З. Й.* Співвідношення – взаємний зв'язок, взаємна залежність. *Універсальний словник української мови.* – Тернопіль : Навчальна книга- Богдан, 2005. – С. 711.
3. Там само. – С. 772.
4. *Поленіна С. В.* Основы гражданского законодательства и гражданского кодекса. – М., 1968. – С. 82-83.

5. Поленина С. В. Теоретические проблемы системы советского законодательства. – М., 1979. – С. 200.
6. Бару М. И. Унификация и дифференциация норм трудового права // Советское государство и право. – 1971. – № 10. – С. 45.
7. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл. – Харків : Право, 2009. – С. 313-320.
8. Ющик О. І. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – С. 945.
9. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закл. / І. Д. Шутак, І. І. Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 354-357.
10. Законодавча діяльність в Україні: стан, пріоритети, шляхи вдосконалення. – К., Фенікс, 2007. – С.182-291.

Стаття надійшла до редакції: 7.04.2015.

Unification as a way of relation and coordination of national and international law

N. M. Onishenko

Modern conversion processes of law in Ukraine actualize the problem of correlation and coherence of national and international law. Among individual methods (resources) of the above processes (a reference, review, creating a special legal regime etc.) appropriate place is unification.

Keywords: national law, international law, integration, local unification, departmental unification, universalization.

Received: 7.04.2015.

Унификация как способ соотношения и согласованности внутригосударственного и международного права

Н. Н. Онищенко

Современные процессы правового государства в Украине актуализируют проблему соотношения и согласованности внутри государственного и международного права. Среди отдельных способов (средств) вышеупомянутых процессов (отсылка, рецензия, создание специального правового режима и т. п.) соответствующее место занимает унификация.

Ключевые слова: внутригосударственное право, международное право, унификация, локальная унификация, ведомственная унификация, универсализация.

Получено: 7.04.2015.